

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ІОВЧУ ГАННА МИХАЙЛІВНА

УДК 324-054.5[(477)+(4-672ЄС)](043.3)

**ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ГРОМАДЯН КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

ОДЕСА – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: кандидат філософських наук, професор
ПОПКОВ Василь Васильович,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, професор кафедри
політології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Кирилюк Федір Михайлович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри політології

кандидат політичних наук, доцент,
Музиченко Ганна В'ячеславівна,
Одеський державний економічний університет,
доцент кафедри фінансів

Захист відбудеться 13 квітня 2011 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36)

Автореферат розісланий «12» березня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І.Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Функціонування демократичних політичних систем, визначає, що громадяни мають відігравати активну роль у системі урядування шляхом безпосередньої або опосередкованої участі у процесі прийняття важливих суспільно-політичних рішень та формування ключових владних інститутів.

Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження визначається, по-перше, необхідністю проведення комплексного аналізу змісту категорії «політична участь» у нормативному (як базового принципу демократії) та дескриптивному (як політичної практики) напрямках.

По-друге, вивчення досвіду політичної участі громадян сталих демократій є однією з передумов успішного транзиту для країн, які знаходяться на етапі демократичних трансформацій. Враховуючи той факт, що політична участь є культурно-обумовленим феноменом, референтним полем для її дослідження можуть виступати саме європейські демократії. Для України особливого значення набуває врахування політичного досвіду європейських країн, які знаходяться у спільному цивілізаційному просторі. Актуальність проведення порівняльного аналізу політичної участі громадян країн ЄС та України має також науково-методологічну вмотивованість – необхідність засвоєння, адаптації і широкого впровадження порівняльного методу в дослідження політичних процесів і інститутів у вітчизняній політології.

По-третє, в умовах зафіксованих тенденцій зниження політичної активності громадян принципового значення набуває також перевірка гіпотези щодо існування феномену «демократичного дефіциту» як на рівні національних політичних систем, так і наднаціональних політичних формувань.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами. Подане дисертаційне дослідження виконано в рамках планової науково-дослідної теми кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: «Дослідження процесів політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства» (№ держреєстрації 0106U006191), одним із виконавців якої є автор роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний політологічний аналіз феномену «політична участь» та виявлення у компаративному вимірі основних тенденцій щодо політичної активності громадян країн ЄС та України.

Мета дослідження зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- здійснити теоретичний аналіз феномену «політична участь» шляхом розкриття його сутнісних характеристик, основних структурно-функціональних і соціокультурних чинників, мотивів, а також ідентифікації найбільш розповсюджених форм;
- визначити методологічне значення сучасних теоретичних підходів щодо аналізу політичної участі;
- дослідити динаміку політичної активності громадян у межах найбільш розповсюджених форм політичної участі: референдумах,

- виборах та політичних протестах в окремо взятих країнах ЄС та Україні, а також у субрегіоні в цілому;
- проаналізувати специфіку політичної участі та рівень політичної активності громадян країн ЄС і України, участь європейських громадян у рамках наднаціонального політичного процесу ЄС;
 - на основі виявлених тенденцій щодо динаміки політичної активності та участі громадян країн ЄС і України здійснити перевірку наукової гіпотези щодо існування «демократичного дефіциту» у рамках національних політичних систем та на наднаціональному рівні ЄС;
 - сформулювати практичні рекомендації щодо подолання «демократичного дефіциту» як основної умови оптимізації політичного процесу на рівні національних держав та на наднаціональному рівні ЄС.

Об'єктом дослідження є феномен політичної участі громадян.

Предметом дослідження є динаміка політичної активності громадян країн ЄС та України та ступінь ефективності основних форм політичної участі у рамках національних політичних систем та ЄС.

Методи дослідження. Вирішення завдань дисертаційного дослідження обумовило застосування методологічних підходів, визначених предметом аналізу.

Базовим методом дисертаційного дослідження став компаративний аналіз. Для дослідження специфіки політичної участі у рамках її найбільш поширених форм – референтного голосування, електоральної та протестної активності, а також політичної ефективності участі громадян країн ЄС та України продуктивним видалося поєднання методик цільових досліджень («case-study») та крос-темпоральних порівнянь («cross-time comparison»).

Даний метод, при аналізі динаміки політичної активності та ефективності участі громадян країн ЄС та України, надав можливість не лише сформулювати робочу гіпотезу щодо існування «демократичного дефіциту», але й став основним методологічним інструментом її перевірки.

Застосування інституційного методу дозволило здійснити аналіз об'єкту дослідження у тісному взаємозв'язку із статичними чи структурними елементами політичної системи.

Завдяки системному аналізу було визначено роль та місце політичної участі у демократичних системах та з'ясовано рівень і характер впливу елементів політичної системи на рівень політичної активності. Структурно-функціональний метод було використано з метою визначення мотивів політичної участі громадян, окреслення зв'язку між інституційними, соціокультурними, економічними, індивідуально-психологічними чинниками та рівнем політичної активності, а також з метою виокремлення ролі належного інституційного дизайну політичної системи та типу політичної культури для забезпечення активного залучення громадян до політичного процесу у відповідності з демократичними стандартами.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження та полягає у наступному:

Вперше:

– розглянуто проблему співвідношення специфіки політичної участі громадян України та країн ЄС. Проведено крос-темпоральний порівняльний аналіз динаміки політичної активності громадян країн ЄС та України у рамках референдумів, виборів та політичних протестів. Встановлено, що в усіх зазначених формах політичної участі простежується спад активності громадян, зростання апатії та рівня абсентеїзму, а також зростання рівня незадоволення громадян способом функціонування демократії;

– проведено аналіз специфіки політичної участі громадян на рівні політичного процесу ЄС. З'ясовано, що більшість форм політичної участі не були інституціоналізовані на наднаціональному рівні ЄС, а існуючі механізми залучення громадян до загальноєвропейського процесу є малоефективними. Встановлено, що рівень політичної активності громадян на рівні ЄС суттєво нижче рівня їх активності на національних виборах, референдумах;

– підтверджено гіпотезу існування дефіциту впливу громадян на політичний процес – демократичного дефіциту. Доведено, що категорію «демократичний дефіцит», яку вперше було використано для характеристики недемократичності політичного процесу на рівні ЄС, доцільно також використовувати для оцінки негативних тенденцій на рівні національних систем. Було запропоновано авторське визначення «демократичного дефіциту», яке охоплює феномени спаду рівня політичної участі громадян, обмеження або втрати впливу громадян на процес прийняття політичних рішень та формування органів влади, а також відсутності дієвих механізмів артикуляції інтересів громадян;

– проаналізовано перспективи зменшення негативних ефектів або подолання «демократичного дефіциту» на рівні національних держав та на наднаціональному рівні ЄС. Запропоновано стратегії збільшення рівня політичної активності громадян, а також вироблено систему рекомендацій для України.

Удосконалено:

– теоретичний аналіз категорії «політична участь», розуміння її сутнісних характеристик, інституційних і соціокультурних чинників та мотивів, основних функцій і ролі у рамках політичних систем;

– розуміння специфіки участі громадян у рамках її найбільш розповсюджених форм – референдумах, виборах, політичних протестах. Аналіз політичної активності громадян було доповнено також оцінкою ефективності зазначених форм політичної участі щодо забезпечення дієвого впливу громадян на політичний процес.

Отримали подальший розвиток:

– розробки вітчизняних дослідників щодо особливостей становлення основних форм політичної участі громадян в Україні та їх специфіки в умовах демократичного транзиту.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання авторських положень і висновків як теоретико-методологічної бази для поглиблення досліджень проблем політичної участі в умовах сучасних трансформаційних та євроінтеграційних процесів, а також пошуку параметрів

оптимізації політичної практики, включно й шляхом більш активного залучення громадян.

Матеріали дисертації можуть бути використані у системі політологічної освіти, у процесі підготовки навчальних посібників та викладанні курсів «Політологія», «Політична соціологія», «Сучасні концепції демократії» тощо. Положення та запропоновані висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані органами державної влади, політичними партіями та політичними лідерами, громадськими організаціями у рамках їх практичної діяльності, спрямованої на завершення процесу демократичних трансформацій та реалізацію курсу на європейську інтеграції України.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях: «Соціально-політична інтеграція: локальний, регіональний і глобальний вимір» (м. Одеса, 5 березня 2010 р.); «Теорія та практика публічного управління» (м. Кишинів, Республіка Молдова, 21 травня 2010 р.); «Треті Конституційні читання», присвячені пам'яті академіка права Ю. М. Тодики (м. Харків, 27-28 травня 2010 р.); «Україна в контексті глобальних модернізаційних процесів» (м. Одеса, 11-12 червня 2010 р.); «Парламентські читання» (м. Київ, 1-2 жовтня 2010 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у 5-х публікаціях, які надруковані у наукових виданнях, що визнані ВАКом України фаховими з політології.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, що включають 9 підрозділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 195 сторінок. Додатки складають 20 сторінок. Список використаних джерел становить 217 найменувань (22 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформулювало мету і завдання дослідження, визначено об'єкт та предмет, охарактеризовані методи дослідження, наукова новизна та практичне значення, надані відомості про апробацію результатів дослідження, структуру роботи та її обсяг.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади аналізу феномену «політична участь»** розглянуто поняття «політична участь», висвітлено стан наукових розробок західних та вітчизняних вчених з проблем політичної участі громадян, проаналізовано основні теоретичні концепції, а також викладено методологію дослідження.

У підрозділі 1.1 **«Категорія «політична участь» як об'єкт наукового дослідження в системі інструментарію сучасної політології»** проаналізовано основні підходи щодо інтерпретації категорії «політична участь» та тлумачення сутності зазначеного феномену.

Особливої уваги було надано аналізу історичних передумов становлення категорії «політична участь» як об'єкту наукового дослідження та простежено

еволюцію її інтерпретації з часів античності й до сьогодення. Підкреслено, що термінологічне визначення явища участі громадян у політиці та науковий інтерес до нього з'явилися лише всередині 1950-х років ХХ ст. у США та Західній Європі. Саме у цей період «політичну участь» було визнано науковим терміном, ключовою категорією теорії демократії. Фундаментальні засади політичної участі закладені у роботах Г. Алмонда, Б. Барбера, С. Верби, Р. Даля, Л. Ле Дюка, С. Ліпсета, М. Каазе, М. Конвейя, Л. Мілбрайта, Р. Міллса, М. Каазе, Дж. Кіма, Н. Найя, К. Пейтмен, Г. Перрі, Д. Ціммермана та ін.

Вказується, що із здобуттям незалежності в Україні почалася розробка концепції політичної участі в контексті українських реалій. Феномен політичної участі став об'єктом наукових досліджень І. Алексеєнко, В. Бортнікова, Н. Дембіцької, І. Доцяка, Е. Ключенка, О. Куценко, Н. Ротар, Л. Угріна, О. Чемшита та ін. Проблема політичної участі розглядається також у роботах сучасних російських авторів, таких як Г. Артемов, Д. Гончаров, О. Мелешкіна, В. Петухов, О. Шестопап та ін.

Існування різноманітних за сутністю та змістом дефініцій феномену політичної участі громадян та неможливість його однозначного визначення обумовило розробку дисертантом власного визначення категорії «політична участь». Під політичною участю пропонується розуміти цілеспрямовані дії громадян та їх об'єднань, через які вони впливають або намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень, формування владних інститутів, функціонування політичної системи через призму відстоювання власних інтересів або реагування на дії суб'єктів політичних відносин. До основних функцій політичної участі віднесено артикуляцію, агрегацію та представництво різноманітних інтересів громадян, контроль за інститутами влади, соціальна інтеграція та політична соціалізація населення тощо. Саме тому цей феномен потребує особливої уваги з боку науковців.

У підрозділі 1.2 «Методологічні засади дослідження політичної участі громадян» розглянуто основні підходи та сучасні концепти щодо аналізу феномену політична участь.

Визначено, що найбільш ґрунтовно та різнопланово політична участь громадян розглядається у рамках трьох концепцій, а саме: теорії «демократичного методу» Й. Шумпетера або елітарній теорії демократії, плюралістичній теорії Р. Даля та партисипаторній моделі демократії, або демократії участі. Зокрема, вказано, що теорія «демократичного методу» Й. Шумпетера може бути використана як базова модель для побудови емпіричних концептів оцінки рівня демократії, а також для аналізу процесів переходу до демократії. Наголошується, що для аналізу політичної участі у країнах, які знаходяться на етапі демократичного транзиту, особливого методологічного значення набувають концепції «поліархії» Р. Даля та партисипаторної демократії, які наполягають на впровадженні інститутів забезпечення ефективної участі громадян на всіх етапах політичного процесу.

Проаналізовано методи дисертаційного дослідження, серед яких центральне місце було виділено порівняльному методу. При цьому, дисертант детально розкриває методологію та логіку здійснення компаративного аналізу політичної участі, підкреслюючи обов'язковість використання належних дослідницьких

прийомів та інструментів, що дозволяє уникнути основних недоліків порівняльного аналізу, а саме: надмірної теоретизації, розмивання наукових концептів, неврахування культурного та історичного контексту тощо. Саме тому, зазначається, що порівняльне дослідження політичної участі здійснено у рамках референтного регіону, який є її оригінальним контекстом генезису – європейські країни, переважна більшість з яких є членами ЄС. Наголошено також, що репрезентативним для західноєвропейських країн та України здається компаративний аналіз найбільш поширених форм участі – референдного голосування, електоральної та протестної активності.

Доведено, що поряд з використанням компаративного методу дослідження політичної участі, доцільно використання комплексної методології аналізу, яка включає системний, структурно-функціональний, інституційний методи, дає можливість дослідити виникнення, розвиток, інституалізацію, системну трансформацію основних форм участі громадян у рамках політичного процесу, ідентифікувати політичну участь як інститут політичної системи, що забезпечує не лише її динамічне функціонування, але й стабільність.

У висновках до першого розділу представлена дефініція феномену «політична участь», визначені основні функції та роль участі громадян у сучасних демократіях. Узагальнено основні теоретичні підходи щодо дослідження політичної участі та визначені найбільш впливові з них.

У другому розділі «**Основні форми участі громадян у національних та наднаціональних політичних процесах (країни ЄС - Україна: компаративний вимір)**» докладно аналізуються основні функції, чинники, а також мотиви політичної участі громадян, виокремлено найбільш розповсюджені її форми. Здійснено компаративний аналіз активності громадян у ході референдумів, виборів, а також у конвенційних та неконвенційних формах протестної участі. Виявлено основні сучасні тренди коливання рівня активності громадян на національному рівні та на наднаціональному рівні Європейського Союзу.

У підрозділі 2.1 «Сутнісні характеристики та типологія форм політичної участі» визначається, що аналіз функцій політичної участі, а також основних чинників, дозволяє обґрунтувати причини обрання громадянами певної форми політичної участі або комплексної моделі політичної поведінки. Дисертант пропонує доповнити традиційні групи чинників політичної участі, а саме: інституційні, соціально-економічні та соціально-культурні, факторами, які визначають рівень активності громадян у постіндустріальних суспільствах – політичною ефективністю, політичною компетентністю, існуючим рівнем довіри до владних інститутів, а також рівнем політичної відповідальності громадян.

Автором проаналізовано найбільш розповсюджені форми політичної участі громадян. Компаративний аналіз цього феномену у різних країнах дозволив ідентифікувати, за визначенням різних дослідників, від чотирьох до дванадцяти основних форм політичної участі. Вказується, що громадяни, як правило, не обмежуються однією формою участі у політиці, а активно їх комбінують, завдяки чому можна стверджувати про формування певної моделі політичної поведінки. Щодо особливостей компаративного дослідження основних форм

політичної участі громадян України, підкреслено, що одні й ті ж самі індикатори політичної участі для різних країн можуть виявитися незіставними через якісно різні культурні контексти, що спонукає до необхідності відокремлення типових саме для «українського соціуму» форм політичної участі та моделей політичної поведінки громадян.

У підрозділі 2.2 «Участь у референдумах як основна форма безпосереднього впливу громадян на політичний процес» досліджено участь громадян в одній з найважливіших форм прямого народовладдя, яка полягає у прийнятті або внесенні змін до конституцій та законів, а також передбачає прийняття або затвердження рішень з важливих питань суспільно-політичного та міжнародного характеру шляхом всенародного голосування.

За результатами аналізу статистичних даних більшості країн ЄС та України щодо практики проведення референдумів, дисертант стверджує, що з 22 обраних для аналізу країн лише у шести у зазначений період не проводилось жодного разу референдумів. За останні 10 років кількість проведених референдумів значно зросла. Попри зростаючу кількість проведених референдумів, рівень участі у них громадян європейських країн та України зазнав певних тенденцій до зниження. Водночас, активність громадян у ході референдумів залишається досить високою у порівнянні з іншими формами політичної участі у рамках національних політичних систем. У період з 1975 по 2000 рр. середня явка у 21 європейській країні, а саме у Австрії, Бельгії, Болгарії, Чехії, Данії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Греції, Ірландії, Італії, Литві, Нідерландах, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччині, Іспанії, Швеції, Великій Британії сягнула 60,5 %, в Україні – 83 % (за період незалежності).

Відаючи належне визначній ролі референдумів у рамках демократичних політичних систем, а також враховуючи високий рівень політичної активності громадян у рамках референдного голосування, зауважується, що складність питань, які становлять на сучасному етапі суспільно-політичний інтерес, непроста адміністративна процедура проголошення референдумів за народною ініціативою. У деяких випадках, виключення громадян з переліку суб'єктів ініціювання референдумів, невизначений юридичний статут прийнятих у ході референдуму рішень та їх не завжди обов'язковий характер, як це сталося з референдумом 2000 р. в Україні, позбавляє їх функцій громадського контролю за ходом політичного процесу та ефективної безпосередньої участі громадян у політиці.

У підрозділі 2.3 «Електоральна активність громадян як показник демократичності політичної системи» проаналізована динаміка участі громадян у рамках виборів до національних органів влади у країнах-членах ЄС та в Україні, а також у виборах до Європейського Парламенту.

Ретроспективний аналіз динаміки електоральної активності громадян дає змогу стверджувати, що, починаючи з 60-х років ХХ ст., у переважній більшості сталих демократичних країн відслідковується зниження виборчої активності громадян, більш суттєве зниження спостерігається у 1980-2001 рр. У середньому в Європі на протязі другої половині ХХ сторіччя явка виборців сягала 83 %. Зниження явки виборців у період 1960-1980 рр. було некритичним

та не перевищувало 2,5 %. Водночас у 1980-2000 рр. середнє зниження активності громадян вже дорівнював 6,51 %.

При цьому, середній відсоток виборців, які фактично беруть участь у виборах в Україні, дорівнює 70 %, що є нижчим показником ніж у сталих європейських демократіях, але є доволі високим показником для посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи. В Україні зберігається традиційний високий рівень електоральної активності громадян у рамках президентських виборів – 76,01 %, порівняно з парламентськими – 65,47 %, але зниження активності виборців у ході парламентських виборів за часів незалежності дорівнює 17,66 %. У ході президентських виборів в Україні активність громадян знизилася на 15,74 %.

Доведено, що з кожним електоральним циклом навіть більш критичними темпами знижується активність громадян у ході виборів до Європейського Парламенту. З 1979 р., коли відбулися перші вибори до ЄП, до 2009 р. було відзначено рекордний спад активності виборців у 18,99 %.

Проведений аналіз довів, що зростаючий швидкими темпами рівень абсентеїзму призводить до позбавлення все більшої кількості громадян можливості вплинути на формування ключових політичних інститутів на національному та загальноєвропейському рівні. Зниження електоральної активності на національних та особливо на загальноєвропейських виборах є підґрунтям існування дефіциту реального впливу громадян на політику – демократичного дефіциту.

У підрозділі 2.4 «Протестні форми політичної участі громадян» акцентовано увагу на рівні політичної активності громадян у рамках основних форм політичного протесту – підписанні петицій, мітингах, демонстраціях, страйках, пікетах, а також у латентних формах – голосування «проти всіх», електоральний абсентеїзм та протестне голосування.

Аналіз статистичних даних засвідчив, що у 90-х роках найбільш розповсюдженою формою протестної участі було підписання петицій (28 %), за яким йшли участь у демонстраціях (16 %) та бойкотування (9 %). На початку ХХІ ст. зафіксовані в європейських країнах попередні тенденції зростання рівня протестної участі припинилися. З 1984 р. по 1997 р. відбулися 490 колективних протестів на рівні ЄС, які представляють лише 5 % від всіх протестів, що відбулися у зазначений період у країнах-членах ЄС. Таким чином, рівень протестної активності громадян ЄС не лише перебуває на досить низькому рівні, але й має тенденцію до зниження.

В Україні середні показники участі у чотирьох формах протестної активності (підписання петицій, приєднання до акцій бойкоту, участь у демонстраціях, участь у неконвенційних страйках та захопленнях приміщень) становить 11,6 %. Дисертант зауважує, що особливістю протестної моделі політичної участі громадян в Україні є наявність нетрадиційного для західних країн інституту голосування «проти всіх». Протестна участь в Україні є здебільшого ефективним інструментом політичної боротьби політичних акторів. Єдиним прикладом дієвого використання активних форм протесту громадянами в Україні стали події «Помаранчевої революції».

Таким чином, дисертант доводить, що на фоні суттєвого зниження електоральної активності громадян, малоефективності інститутів прямої демократії, а також зафіксованих показників зниження протестної активності громадян є достатні підстави стверджувати, що існує певний дефіцит участі громадян у політичному процесі та впливу на владу.

У *Висновках до другого розділу* узагальнено результати компаративних досліджень політичної активності громадян у рамках згаданих основних форм участі. Наголошується, зокрема, на існуванні емпіричних підтверджень дефіциту впливу громадян на політичний процес, особливо на рівні ЄС.

Третій розділ **«Подолання «демократичного дефіциту» як фактор оптимізації національних та наднаціональних політичних процесів»** присвячений аналізу суті поняття «демократичний дефіцит», головним індикатором якого були визначені виявлені у рамках II розділу феномени зниження політичної активності громадян. Дисертантом були визначені головні причини існування «демократичного дефіциту», виокремлено основні виміри його прояву, розроблено систему рекомендацій щодо нейтралізації негативних тенденцій розвитку сучасних національних політичних систем, наднаціональної системи ЄС, а також щодо подолання феномену «демократичний дефіцит».

У підрозділі 3.1 *«Феномен «демократичного дефіциту»: поняття, сутність та зміст»* здійснено теоретичний аналіз зазначеного феномену. Підкреслено, що на початку 2000-х рр. поняття «демократичний дефіцит» відокремилася у рамках термінологічного інструментарію західноєвропейської політології та почало використовуватися не лише для відображення недемократичності ЄС, але й для визначення недемократичних тенденцій розвитку та функціонування сучасних політичних систем.

На думку дисертанта, «демократичний дефіцит», який, маючи основним індикатором низьку політичну активність громадян, є комплексним феноменом, що чи характеризується процесом поступового обмеження безпосередньої участі громадян у процесі урядування, обмеженням можливості впливати на процес прийняття політичних рішень, формуванням ключових органів державної влади, артикуляцією та реалізацією власних інтересів через механізми представництва та політичної участі, а також непрозорістю функціонування та невідповідністю основних владних інститутів національних політичних систем та ЄС.

Підрозділ 3.2 *«Чинники зростання та форми прояву «демократичного дефіциту» на національному та на наднаціональному рівнях»* присвячений аналізу природи та основних форм прояву «демократичного дефіциту». Вказується, що в залежності від типу чинників, які його провокують, демократичний дефіцит має два виміри прояву, а саме: соціокультурний та інституційний.

Результати вимірювання «демократичного дефіциту» на основі порівняння оцінки громадян рівня демократичності власних держав та рівня їх особистої прихильності до демократичних принципів та ідеалів (діапазон вимірювання складав від 1 до 10) продемонстрували, що показник «демократичного дефіциту» у сталих демократіях дорівнює (1,9) у порівнянні із

східноєвропейськими країнами (3,1), серед яких Україна демонструє найбільший рівень дефіциту демократії (3,8).

Аналіз інституційного виміру демократичного дефіциту надав підстави стверджувати, що європейські країни, включаючи й Україну, загалом відповідають високим критеріям інституційного та процедурного закріплення демократичного урядування. Підкреслено, що головна причина «демократичного дефіциту» в інституційному вимірі на рівні національних політичних систем вбачається в ускладненні та технологізації процесу прийняття політичних рішень, а також в інтернаціоналізації внутрішньополітичного процесу. В Україні до зазначених факторів додаються недосконала процедура організації референдного голосування та недостатня інституціоналізація протестної участі громадян.

Дисертант аргументовано зазначає, що найбільш явних масштабів інституційний вимір «демократичного дефіциту» набув на рівні наднаціональної політичної системи ЄС. Підкреслюється, що у рамках політичної системи ЄС відсутні й такі головні демократичні компоненти як: загальноєвропейські парламентські вибори та європейські політичні партії, принцип розподілу влади та дієві механізми стримувань і противаг, дистанціювання основних владних органів від громадян, а також непрозорість процесу прийняття політичних рішень тощо. Детально досліджено соціокультурний вимір демократичного дефіциту на рівні ЄС, який обумовлюється декількома чинниками, а саме: відсутністю суб'єкта легітимації політичного процесу, відсутністю загальноєвропейського політичного дискурсу та спільного політичного поля країн ЄС.

У підрозділі 3.3 *«Перспективи та практичні шляхи подолання «демократичного дефіциту»* сформульовані рекомендації щодо подолання, або, щонайменше, нейтралізації негативних ефектів демократичного дефіциту, особливо що стосується участі громадян у політичному процесі.

Демократизація політичного процесу в Україні вимагає впровадження наступних додаткових заходів, а саме: удосконалення національного законодавства у сфері проведення референдумів та організації виборів, визначення правового статусу прийнятих у ході референдного голосування рішень, виключення з виборчого бюлетеню графі голосування «проти всіх», сприяння розвитку участницької політичної культури українських громадян тощо.

Відзначено, що у випадку ЄС додаткові заходи щодо подолання «демократичного дефіциту» мають бути націлені на інституціоналізацію основних елементів демократичної політичної системи – загальноєвропейських партій, виборів, референдумів, створення необхідних передумов існування спільного політичного та комунікаційного поля, зниження ролі технократичних та виконавчих інститутів, розширення повноважень Європейського Парламенту та ролі національних парламентів у політичному процесі ЄС.

Імплементация зазначених рекомендацій має сприяти, на переконання дисертанта, подоланню «демократичного дефіциту», або, щонайменше, призведе до нейтралізації його негативних ефектів.

У висновках до третього розділу систематизовано основні характеристики феномену «демократичний дефіцит» - сутність, форми та виміри прояву. Викладені стратегії демократизації політичного процесу, дотримання яких сприяло б підвищенню політичної участі громадян.

У висновках до дисертаційного проекту викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи, які були отримані в ході дослідження.

Теоретичний аналіз феномену «політична участь», а також компаративне дослідження динаміки політичної активності громадян на рівні національних держав та Європейського Союзу, у рамках трьох її найрозповсюджених форм – референдумах, участі у виборах та протестних формах, призвели до наступних висновків.

Політична участь, під якою слід розуміти цілеспрямовані дії громадян та їх об'єднань, через які вони впливають або намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень, формування владних інститутів, по праву вважається основним критерієм вимірювання демократичності політичної системи та її легітимності.

Компаративний аналіз політичної активності громадян у рамках основних форм політичної участі засвідчив, що простежується зниження активності громадян, який в окремих випадках досягає критичних позначок. На фоні зазначених тенденцій відбувається зростання рівня політичної апатії, абсентеїзму, недовіри до політичних інститутів та процедур, а також укріплюється відчуття незадоволеності громадян функціонуванням демократії. По-перше: попри зростаючу кількість проведених референдумів, наразі відбувається зниження активності у референдному голосуванні громадян як у європейських країнах, зокрема в Україні. Практика проведення референдумів у рамках Європейського Союзу у 2005 р. та 2008 р. підтвердила, що у транснаціональному плані референдум набув функцій інструменту висловлення протестного ставлення громадян до ЄС.

По-друге, зростаючий швидкими темпами рівень абсентеїзму у ході виборів призводить до позбавлення великої кількості громадян можливості вплинути на формування ключових політичних інститутів та можливості бути опосередковано задіяними у процесі прийняття політичних рішень на національному та загальноєвропейському рівнях.

По-третє: протестні форми політичної участі традиційно охоплюють незначну частку населення. Політичний протест українських громадян залишається, переважно, на латентній фазі, адже процес інституціоналізації його активних форм не було завершено, а певна його частка знаходить свій вихід через електоральну протестну участь та голосування «проти всіх».

Всі перераховані тенденції засвідчили, що на сучасному етапі політичного розвитку на рівні національних держав, включаючи й Україну, а особливо на рівні ЄС, існує певний дефіцит участі громадян у політиці та впливу на процес прийняття політичних рішень – «демократичний дефіцит». Його подолання «демократичного дефіциту» є важливим кроком у бік встановлення належного рівня артикуляції, агрегації та представництва різноманітних інтересів

громадян, забезпечення дієвих механізмів контролю громадян за інститутами влади та процесом прийняття важливих суспільно-політичних рішень.

Універсальні практичні заходи щодо підвищення рівня політичної участі громадян та, відповідно, подолання «демократичного дефіциту», які можуть бути застосовані як до національних політичних систем, так і до наднаціональної системи ЄС, включають більш широке застосування інструментів прямої демократії на всіх рівнях управління, розширення повноважень та консолідація ролі представницьких органів влади, впровадження дієвих механізмів підконтрольності та підзвітності обраних представників перед громадянами, забезпечення високого рівня інформування населення щодо демократичних принципів урядування тощо.

При цьому демократизація політичного процесу в Україні вимагає впровадження додаткових заходів, а саме: удосконалення національного законодавства у сфері проведення референдумів та організації виборів, впровадження механізмів підконтрольності та підзвітності обраних представників громадянам як шляхом відкликання, дострокового припинення повноважень, так і шляхом впровадження преференційного голосування у рамках відкритих партійних списків тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Иовчу А. Проблема «демократического дефицита» ЕС – социопсихологическая перспектива / А. Иовчу // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. – 2008. – № 11 (67). – С. 130-139.

2. Иовчу А. Политическое участие и демократическое реформирование через призму теории партисипаторной демократии / А. Иовчу // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. №35. – С.2 03-209.

3. Иовчу Г. Теоретичні підходи щодо аналізу феномену «політична участь громадян» / Г. Иовчу // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Том 14. Випуск 2. Соціологія і політичні науки. – С. 77-83.

4. Иовчу Г. Політична участь громадян: механізм прояву соціального конфлікту чи інструмент інтеграції суспільства? / Г. Иовчу // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Том 14. Випуск 13. Соціологія і політичні науки. – С. 526-532.

5. Иовчу Г. Ефективність референдумів у контексті забезпечення права громадян на участь у процесі прийняття суспільно-політичних рішень та впливу на політичний процес / Г. Иовчу // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – К., 2010. Випуск 35. – С. 402-408.

АНОТАЦІЯ

Иовчу Г. М. Політична участь громадян країн ЄС та України: порівняльний аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2011.

У рамках дисертаційного проекту було здійснено аналіз феномену «політична участь» та виявлено у компаративному контексті тенденції щодо політичної активності громадян країн ЄС та України у найбільш розповсюджених формах політичної участі: референдумах, виборах та політичних протестах.

Встановлено, що у перерахованих формах політичної участі відстежується зниження активності громадян, зростання апатії та рівня абсентеїзму. У контексті виявлених тенденцій було підтверджено гіпотезу існування дефіциту впливу громадян на політику – демократичного дефіциту.

Розроблено систему рекомендацій подолання «демократичного дефіциту» як основної умови оптимізації політичного процесу на рівні національних держав та на наднаціональному рівні ЄС. Запропоновано універсальні стратегії збільшення політичної активності громадян та розроблено практичні рекомендації для України.

Ключові слова: політична участь, демократія, вибори, референдум, протестна активність, протестний потенціал, політична ефективність, демократичний дефіцит.

АННОТАЦІЯ

Иовчу А. М. Политическое участие граждан стран ЕС и Украины: сравнительный анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2011.

В рамках диссертационного проекта был осуществлен комплексный анализ феномена «политическое участие» и выявлены в компаративном контексте основные тенденции относительно политической активности граждан стран ЕС и Украины.

Исследование политического участия было реализовано в двух измерениях, а именно: теоретическом, что позволило, в частности, раскрыть сущностные характеристики, основные структурно-функциональные и социально-психологические факторы политического участия граждан, мотивы, которые влияют на их политическую активность, а также позволило определить наиболее распространенные формы политического участия; и в компаративном измерении – на основе анализа большого пласта социологических и статистических данных была исследована динамика политической активности граждан в рамках наиболее распространенных форм политического участия: референдумах, выборах и политических протестах, путем проведения кросс-темпоральных сравнительных исследований отдельных стран ЕС и Украины, а также субрегиона в целом.

Доказано, что политическое участие, под которым следует понимать целенаправленные действия граждан и их объединений, через которые они влияют или стараются влиять на процесс принятия политических решений, формирование властных институтов, функционирование политической системы сквозь призму отстаивания собственных интересов или реагирование на действия субъектов политических отношений, по праву считается основным

критерием измерения демократичности политической системы и ее легитимности. Будучи базовым элементом демократии, политическое участие выполняет функции артикуляции, агрегации и представительства разнообразных интересов граждан, предоставляет им действенный механизм контроля за институтами власти и процессом разработки и принятия важных социально-политических решений, способствует социальной интеграции и политической социализации граждан, нейтрализует конфликтный потенциал в обществе.

Впервые была исследована проблема соотношения специфики политического участия граждан Украины и стран ЕС, установлено, что в рамках основных форм политического участия: участия в референдумах, выборах, а также протестных формах, наблюдается спад активности граждан, их политической эффективности, рост апатии и уровня абсентеизма, которые усиливаются из-за роста уровня недовольства граждан способом функционирования демократии.

В контексте выявленных по результатам компаративных исследований проблем политического участия граждан стран ЕС и Украины нашла свое подтверждение гипотеза существования дефицита влияния граждан на политический процесс – демократического дефицита. Было предложено авторское определение феномена «демократический дефицит», который, имея основным индикатором низкую политическую активность граждан, является комплексным феноменом, который характеризует процесс постепенного ограничения непосредственного участия граждан в процессе управления, ограничение возможности влиять на процесс принятия политических решений, формирование ключевых органов государственной власти, артикуляции и реализации собственных интересов через механизмы представительства и политического участия, а также непрозрачность функционирования и неподотчетность основных властных институтов национальной политической системы и ЕС.

На основе проведенного комплексного анализа основных причин, определения характера и основных измерений проявления демократического дефицита была разработана система практических рекомендаций его преодоления с целью оптимизации политического процесса национальных государств и ЕС. Предложены три универсальные стратегии демократизации и увеличения уровня политической активности граждан, а также разработана система рекомендаций для Украины, которые обусловлены спецификой демократических трансформаций нашей страны. Универсальные практические меры повышения уровня политического участия граждан и, соответственно, преодоления «демократического дефицита», которые могут быть применены как в рамках национальных политических систем, так наднациональной системе ЕС, включают: более широкое применение инструментов прямой демократии на всех уровнях управления, расширение полномочий и консолидация роли представительных органов власти, внедрение действенных механизмов подконтрольности и подотчетности избранных представителей перед гражданами, обеспечение высокого уровня информирования населения относительно демократических принципов правления, существующих

институциональных и процедурных механизмов участия в политическом процессе и в процессе принятия политических решений, внедрение делиберативной системы принятия политических решений.

Ключевые слова: политическое участие, демократия, выборы, референдум, протестная активность, протестный потенциал, политическая эффективность, демократический дефицит.

SUMMARY

Iovchu G. Political participation of citizens of EU member-states and Ukraine: comparative analysis. – Manuscript.

Dissertation on receipt of a scientific degree of political sciences candidate after the specialty 23.00.02 – political sciences and processes. – The South Ukrainian National Pedagogical University K. Ushinskiy, Odessa, 2011.

In the dissertation project an analysis of the «political participation» phenomenon was realized and the trends of the political activity of the EU and Ukrainian citizens in the main forms of political participation – electoral voting, referendums, protest actions, were identified.

It was identified that in the main forms of political participation there had been a decline in the citizen's political activity and an increase of apathy. In the context of the identified trends the hypothesis of the democratic deficit existence was confirmed.

A system of practical recommendations for overcoming the democratic deficit was elaborated as a precondition for optimization of the political process at the national states and at the EU level. Three strategies of increasing of the level of citizens' political activity and a special system of recommendations for Ukraine were proposed.

Key words: political participation, democracy, elections, referendum, protest activity, protest potential, political efficacy, democratic deficit.

Підписано до друку 05.03.2011 р. Обсяг 0,9 друк. арк.
Формат 60х90/16 Зам. № 238. Тираж 100 прим. Папір офсетний.

Надруковано у друкарні видавництва «Принт Бістро»
(Свідоцтво В01 №621093 від 13.08.2003)
м.Одеса, вул. Троїцька 11
тел.: 784 14 34, 738 53 98